

УДК 821.161.3

А. У. Сузько

Кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі,
УА “Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ КАРЦІНА СВЕТУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ ТРАДЫЦЫІ ХІХ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаецца адметнасць рэканструкцыі нацыянальнай карціны свету ў айчынай літаратуры ХІХ стагоддзя. Аналізуецца спецыфіка мастацкага выяўлення міжэтнічных адносінаў і станаўлення нацыянальнай свядомасці, адметнага беларускага погляду на свет у творчасці такіх аўтараў, як У. Сыракомля, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч і інш. Падкрэслена, што для ХІХ стагоддзя былі характэрны развіццё самабытнай культуры, інтуітыўнае адчуванне этнічнымі беларусамі сваёй адметнасці.

Ключавыя словы: нацыянальная карціна свету, літаратурная традыцыя, мастацкі вобраз, этнас, народ, культура, рэпрэзентацыя, самасцвярджэнне.

Уводзіны

ХІХ стагоддзе было вырашальным для беларускай грамадска-палітычнай і культурнай думкі ў плане фарміравання нацыянальнай самасвядомасці, усведамлення беларусамі сябе адметным этнасам, народам з годнай і вартай павагі і пашаны культурай, цікавым і самабытным мінулым. Гістарычна так склалася, што са станаўленнем нацыянальнага вобраза свету ў беларусаў усё было больш складана, чым у іншых народаў. Абумоўлены гэты аспект нацыянальнага быцця, фарміравання нацыянальнага светапогляду, адметнай карціны быцця і мыслення быў гістарычна-сацыяльнымі абставінамі, якія склаліся на Беларусі на працягу папярэдніх стагоддзяў, дыскрэтнасцю паўнацэннага беларускага жыцця. Невыпадкова ў айчынай літаратурнай традыцыі ХІХ стагоддзя знайшла адлюстраванне адметная рэіпцыя прадстаўнікамі беларускага этнасу сябе саміх і прадстаўнікоў іншых народаў, дэтэрмінаваная якраз своеасаблівасцю гістарычнага лёсу беларусаў і характарам іх узаемадачыненняў з народамі-суседзямі і з тымі, хто ў выніку адсутнасці ўласнай нацыянальнай айкумены “асеў” на беларускіх землях. Праблема станаўлення нацыянальнага самаўсведамлення, адчування беларусамі свайго быцця як арганічнай часткі вялікага свету і адначасова самабытным этнасам актуалізаваны ў творчасці такіх айчынных аўтараў ХІХ стагоддзя, як У. Сыракомля, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч і інш. Творчасць кожнага з іх рэпрэзентуе адметныя тэндэнцыі наступовага складвання нацыянальнага вобраза свету. Выяўленне адметнасці мастацкай рэканструкцыі нацыянальнага вобраза свету ў беларускай літаратурнай традыцыі ХІХ стагоддзя з’яўляецца мэтай нашага даследавання. Нягледзячы на наяўнасць асобных даследаванняў С. Андраюка, А. Бельскага, Г. Гачава, П. Кошмана, З. Мельнікавай, С. Шашуновой і інш., азначаная праблема застаецца недастаткова распрацаванай.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

На працягу амаль 300 гадоў беларускія землі былі ў складзе такога магутнага дзяржаўнага ўтварэння, як Рэч Паспалітая. Для фарміравання нацыянальнай свядомасці, дакладней для ўскладнення абставінаў і варункаў яе складвання, гэта мела лёсавызначальнае значэнне. Таму нават пасля трох падзеяў Рэчы Паспалітай і далучэння да Расійскай імперыі вобраз адзінага краю, адметны еўрапейскі менталітэт, свабодалюбівыя памкненні і мары пра адраджэнне былой Польшчы не зніклі са свядомасці жыхароў «Паўночна-Заходняга краю», сталі ключовай ідэяй беларускай літаратуры і грамадска-палітычнага руху ХІХ стагоддзя. Пачатак ХІХ стагоддзя стаў для беларусаў свайго роду перыядам абуджэння нацыянальнага гонару і асацыіраваўся найперш з нацыянальна-вызваленчай барацьбай, але поўнага разумення адзінства народа, лёс якога часова быў звязаны з лёсамі іншых народаў у складзе Рэчы Паспалітай, пакуль яшчэ не было.

Асаблівасцю беларускай літаратуры ХІХ стагоддзя стала яе двухмоўнасць. Гэты перыяд у ёй звязаны з дзейнасцю беларуска-польскіх паэтаў рамантычнага складу мыслення. Народжаныя

на тэрыторыі Беларусі, этнічныя беларусы, яны пісалі свае творы на польскай мове, але фактычны матэрыял, вобразы, матывы бралі з роднай зямлі, яе багатага фальклору, гісторыі і культуры. Аднак беларусамі пакуль сябе не лічылі, іменаваліся «ліцвінамі» ў памяць аб былой магутнасці Вялікага Княства Літоўскага і аб залатым стагоддзі беларускай культуры. З другога боку, пачынаюць узнікаць і творы на беларускай мове.

Канцэптуальна нацыянальны вобраз свету гэтага часу адлюстраваны ў творчасці Уладзіслава Сыракомлі (Людвіка Кандратовіча). Паэт выходзіў сярод прадстаўнікоў дробнай шляхты і добра ведаў быт і патрэбы «божага люду», як ён называў у сваіх творах беларускіх сялян. У адрозненне ад іншых беларуска-польскіх паэтаў-рамантыкаў, У. Сыракомля ўсё сваё жыццё пражыў у Беларусі і толькі зрэдку выязджаў у Польшчу. Таму вобразы, матывы, тэмы і праблемы яго творчасці былі сфарміраваны менавіта беларускай сацыяльна-гістарычнай рэчаіснасцю і культурнымі традыцыямі. П. Р. Кошман мяркуе, што «традыцыйная вартасць мастацкага твора – перадаваць унікальнасць досведу той краіны, той нацыі, да якой належыць яго аўтар» [1, с. 34]. У сваіх творах У. Сыракомля не выходзіў за межы беларускага кантэксту, але выяўляў яго на польску. Нягледзячы на знешнюю форму яго вершаў, выкарыстанне польскай мовы, дух беларускасці, разуменне самой сутнасці беларускага быцця выяўлены ў яго творах. Паводле Г. Тычко, «У. Сыракомля вылучаўся найбольш ярка выяўленай і неаднаразова падкрэсленай у шматлікіх творах свядомай устаноўкай на духоўны рэгіяналізм» [2, с. 8]. Менавіта ў гэтым духоўным рэгіяналізме пісьменніка і быў заключаны комплекс яго ўяўленняў пра сябе як пра беларуса, пра навакольны свет, пра прадстаўнікоў іншых нацый.

Успрыманне беларусаў і іх зямлі ва У. Сыракомлі знарок прыземлена-бытавое, канкрэтна-матэрыяльнае. Для яго Беларусь не духоўная інстанцыя, а тое, што блізка, зразумела, у самых звычайных дробязных бытавых праявах. А беларус – працаўнік і бядак. Айчына, паводле У. Сыракомлі, – гэта сцены роднай хаты, стары дах, пакрыты саломай, загон жыта і галодны беларус, які не шукае нечага звышнатуральнага, а жывіцца тым, што расце на яго полі. Усё проста і не ўражвае асаблівым эстэтызмам і інтэлектуальнасцю: «*З адных круглякоў твае злеплены хаты. // І мох зелянее на стрэхах гарбатых. // А люд над страхою тут просты зазвычай, // Што многім здаецца: да трох ён не злічыць*» [3, с. 29]. Паэт пратэстуе супраць спрошчанага, аднабаковага ўспрыняцця свайго народа іншымі, спрабуе абвергнуць стэрэатып у іх успрыманні і паказвае прыгажосць і глыбіню душы простага мужыка, які традыцыйна асацыяваўся з тыповым беларусам, што збліжае тыпалагічна яго мастацкія пошукі з Ф. Багушэвічам. У. Сыракомля ўступае ў палеміку з тымі, хто лічыў беларускага мужыка забітым і цёмным, заклікае не «абмінаць сэрца толькі за тое, што яно б'ецца пад аўчынным кажухом, абмінаць прадзедаўскую пачцівасць, наіўную веру і іншыя добрыя якасці вяскоўцаў». Беларус у мастацкім адлюстраванні У. Сыракомлі паўстае найперш чалавекам з вялікім пачуццём уласнай годнасці, але нацыянальнасць сваю ён пакуль яшчэ не ідэнтыфікуе.

Спраба нацыянальна-культурнай рэпрэзентацыі, мастацкага выяўлення душы беларускага народа, яго ўяўленняў пра свет уласцівы У. Сыракомлю, калі ён паказвае прыгажосць і своеасаблівасць айчынных абрадаў, самабытнасць вясковага побыту і маральна-этычных нормаў народа і шляхты. Усё, пра што ён пісаў У. Сыракомля, успрымаецца ім праз прызму жыцця беларускага краю, усё працуе на выяўленне нацыянальнай беларускай свядомасці ў яе найбольш дэмакратычным варыянце. Але У. Сыракомля і яго лірычны герой пакуль яшчэ называюць сябе «ліцвінамі». Успрыняцце ліцвінскага быцця, саміх ліцвінаў у паэта даволі крытычнае, ён найперш пратэстуе супраць сацыяльнай пасіўнасці беларускай шляхты, няздольнай вырашаць свой лёс і лёс свайго краю: «*Сорамна мне, што я ліцвін, што маю герб у пячатцы...*» [3, с. 41].

Характэрна, што ў беларускай літаратуры першай паловы XIX стагоддзя беларус, беларускае быццё паказваюцца ў кантэксце агульначалавечага, а дакладней, агульнаславянскага быцця і не вылучаюцца як унікальная сацыяльна-нацыянальная з'ява. Да ўсведамлення сваёй беларускасці народ яшчэ не дайшоў, бо не меў магчымасці жыць у сваёй уласнай дзяржаве і не адчуваў сябе паўнапраўным гаспадаром. Пакуль ён ідэнтыфікуе сябе і прадстаўнікоў іншых народаў на ўзроўні «свой – чужы», «тутэйшы – немясцовы».

Сітуацыя дыскрэтнасці, перарывістасці развіцця айчыннай літаратуры як выяўлення нацыянальнага духу і рэпрэзентацыі сябе ў культурным свеце была абумоўлена драматычнымі гістарычнымі падзеямі: закрыццё Віленскага ўніверсітэта, адной з лепшых навучальных устаноў таго часу, дзе якраз фармавалася нацыянальная інтэлігенцыя; падаўленне паўстання 1830 года

і звязаная з ім чарговая хваля эміграцыі творчай і навуковай эліты. Ганенні былі і на беларусаў уніяцкага веравызнання, таму што само існаванне неправаслаўных усходніх славян (якімі былі тагачасныя беларусы) разглядалася ў Расійскай імперыі як парушэнне адзінства царскай улады і праваслаўнай царквы. Так, Ф. Багушэвіч у вершы «Хрэсьбіны Мацюка» спрабуе паказаць складаную і драматычную сітуацыю, звязаную з атаясамліваннем веравызнання і нацыянальнасці. Паводле афіцыйнай палітыкі Расійскай імперыі, калі католік – то адназначна паляк, калі праваслаўны – то рускі. А ці не можа быць этнічны беларус ці католікам, ці праваслаўным, ці мець сваё ўласнае, адметнае веравызнанне? Відавочна, нацыянальнае пытанне, «тутэйшасць», як вызначае свой чалавечы і сацыяльны статус Мацей, герой верша Ф. Багушэвіча «Хрэсьбіны Мацюка», і ёсць вызначальная ідэя ўсёй беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Паэт актуалізуе думку пра драматызм гістарычнага лёсу беларуса, які апынуўся паміж дзвюх моцных рэлігій і дзвюх моцных дзяржаў, кожная з якіх жадае павялічыць колькасць сваіх падданных і тэрыторыю свайго ўплыву: «*О так хрысцілі мяне казакі // З тутэйшага ды ў палякі!*» [4, с. 38].

Далучэнне беларускіх земляў да Расійскай імперыі мела не толькі адмоўныя для сацыяльна-палітычнага і культурнага быцця беларусаў вынікі, але і станоўчыя, паколькі менавіта з канцом XVIII – пачаткам XIX ст. звязана абуджэнне цікавасці да культуры, фальклору, гісторыі беларускага народа, вывучэнне якіх вялося як польскімі, так і рускімі даследчыкамі, этнографамі і культуролагамі. Відавочна, у XIX стагоддзі праблема нацыянальнай ідэнтыфікацыі беларускага народа паўстала надзвычай востра, стала надзённым і актуальным яго самавызначэнне сярод іншых славянскіх нацый, актуалізацыя нацыянальнай карціны свету.

Адной з вызначальных задач беларускай літаратуры першай паловы XIX стагоддзя стала задача пошукаў найбольш адэкватных і якасных сродкаў для выяўлення нацыянальнай ментальнасці, тыпова беларускай карціны свету. Гэтую задачу найбольш эфектыўна магло вырашыць стварэнне літаратуры на нацыянальнай мове, гутарковай мове беларускага народа, жывой і выразна-ідэнтыфікуючай, што адлюстроўвае ментальнасць характар і светабудову ў яе тыпова беларускім варыянце. Акрамя таго, перад беларускім народам стаяла задача сацыяльнага і псіхалагічнага сцвярджэння сябе як этнасу, як народа ў агульнасусветным кантэксце, неабходна было пераадолець скептычныя ўяўленні пра бяспрадную будучыню беларусаў. Асноўнымі жанрамі новай беларускай літаратуры сталі ананімныя творы, гутаркі, вершаваныя аповесці, сюжэтныя вершы і інш. І гэта было зразумела: цэлым народам вёўся дыялог альбо праіклівы маналог пра сваё быццё з мэтай таго, каб яго пачулі ў свеце і звярнулі нарэшце ўвагу на такі адметны тып светапогляду, культуры і быту, як беларускі. А пра гэта найлепш пагаварыць у жывой, размоўнай сітуацыі: («Тарас на Парнасе» К. Вераніцына, творы В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча і інш.).

Значны ўклад у сцвярджэнне адметнага тыпу нацыянальнага характару, паказу беларусаў і іх быцця ў кантэксце агульначалавечай цывілізацыі зрабіў В. Дунін-Марцінкевіч. Яго як пісьменніка цікавілі пытанні суіснавання агульнаславянскага свету, вызваленчай барацьбы славянскіх народаў супраць захопнікаў, спробы ратаваць і захаваць незалежнасць і свабоду. Відавочна, В. Дунін-Марцінкевіч ставіў перад сабой задачу паказаць беларусам узоры грамадзянскай мужнасці іншых народаў, іх імкненне здабыць свабоду для свайго краю і рэпрэзентаваць сваю нацыю. Так, у польскамоўнай паэме «Славяне ў XIX стагоддзі» ён звяртаецца да сучасных яму падзей нацыянальна-вызваленчай барацьбы ўсходніх славян супраць турэцкага прыгнёту. Праз гісторыю змагання мужнага воіна Кізралі супраць турэцкіх захопнікаў і лінію яго кахання да турэцкай дзяўчыны-паланяніцы Сары Міхаэлі паказана гісторыя барацьбы братоў-славян за сваю свабоду. Характэрна, што В. Дунін-Марцінкевіч не акрэслівае ў творы нацыянальную прыналежнасць герояў, яму важна было паказаць, што ў славянах жыве дух непакоры і свабоды, яны здольны абараніць сябе і сваю будучыню.

Менавіта ў беларускамоўнай творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча назіраецца паступовая апеляцыя да нацыянальнай сутнасці беларуса, яго самаідэнтыфікацыі ў культурным свеце і прызнанні сваёй роўнасці з іншымі народамі. Так, у вершы «Да пачцівых беларусаў» паэт выразна размяжоўвае паняцці «ліцвін» і «беларусін». Відавочна, што ў дадзеным выпадку адлюстравалася працэс паступовага ўсведамлення ім самабытнасці гэтага народа і неабходнасці арыентацыі беларусаў на самастойны гістарычны шлях: «*Вас, браты, я помніць буду, // Я не сніў такога цуду, // Каб вырасшы між літвінаў, // Палюбіў беларусінаў*» [5, с. 423]. Гэта верш-пасланне, верш-удзячнасць таму народу, які ўзрасціў пісьменніка, яго гасціннасці, «цноце», «старапольскай зычлівасці», «вясёласці і пачцівасці». І адначасова гэта верш-рэпрэзентацыя, паказ маральных і духоўных, культурных вартасцей і набыткаў беларусаў, сціпых, цнатлівых, паводле Дуніна-Марцінкевіча, свету: «*Ад цнатлівай Беларусі // Дар прыміце – вершаў ношкі; // Ёсць тут усяго патрошку*» [5, с. 424].

У вершаваным апавяданні «Літаратарскія клопаты» пісьменнік эстэтызуе нацыянальнае быццё, надае яму статус крыніцы натхнення, паказвае самыя прывабныя рысы беларусаў, іх выключную гасціннасць і талерантнасць. А ў вершы «Хіба я стары?», які ўяўляе сабой зварот да мясцовай шляхты, што шануе чужое, гаворыць па-французску, а да свайго роднага, беларускага, ставіцца грэбліва-зняважліва і называе непрыгожым, «мужыцкім», паэт абараняе права беларускай мовы і беларускіх паэтаў, якія пішуць на гэтай мове, на прызнанне ў свеце. Ужо тут В. Дунін-Марцінкевіч прыкмячае пэўны стэрэатып ва ўспрыняцці прадстаўнікоў мясцовага этнасу іншымі – мужыцкае – беларускае, беларускае – мужыцкае – і спрабуе развянчаць яго, што, дарэчы, пасля будзе таксама зроблена ў паэзіі Ф. Багушэвіча. Выкарыстанне прыёму кантрасту, усведамленне сябе беларусам, сынам свайго народа, носьбітам нацыянальнай мовы як увасаблення душы беларусаў характэрны для яго паэзіі. Лірычнаму герою шкада сваёй мовы, якую могуць абразіць і забрудзіць зьявагай і абьякавасцю як чужынцы, так і свае рэнегаты. Такім чынам, творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча – паказчык таго, што пачуццё нацыянальнай самасвядомасці ў айчынай літаратуры паступова ўзрастае і мова, на якой размаўляла «тутэйшае» насельніцтва, становіцца мовай цэлага народа.

Ролевы герой «Верша Навума Прыгаворкі», персанаж, які пераходзіць з твора ў твор В. Дуніна-Марцінкевіча, увасабляе сабой тыпова беларускі характар, дасціпны, мудры, разважлівы. Тут адзначаецца полікультурны, полінацыянальны пачатак беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Відаць, пісьменнік лічыў менавіта літаратуру сродкам сцвярджэння нацыянальнага, праўвай беларускага духу і таленавітасці народа. Таму і ўслаўляе ў сваім вершы Апалінара Концага, Уладзіслава Сыракомлю і Станіслава Манюшку, якія, нягледзячы на рознасць паходжання і месца нараджэння, сталі сімвалічнымі постацамі беларускай культуры. Паэт называе Беларусь славянскай зямлёй і асуджае захопніцкія інтарэсы чужынцаў, «сыноў заморскіх», што здольны прыпісваць таленты зямлі беларускай сабе, адбіраць у беларусаў, якія пакуль яшчэ не маюць сваёй уласнай дзяржавы, узаконенай дзяржаўнай мовы і нацыянальнай культуры, іх славу і таленты. Відавочна, В. Дунін-Марцінкевіч разумее складанасць і адказнасць моманту, у які ён жыве для фарміравання беларускага этнасу.

Герой яго п'есы «Ідылія» Кароль Лятальскі, пажыўшы пэўны час за мяжой, у Францыі, цалкам адчураўся ад роднага, свайго, таго, што так любіў у маладосці. У наіўна-ідылічнай форме драматург паказвае, як пад уздзеяннем кахання да паненкі Юліі, што пераапрунулася з мэтай перавыхавання Кароля ў сялянскія строі, герой палюбіў родную зямлю, сваю сядзібу і сялян, вырашыўшы тут наладзіць шчаслівае жыццё. У творы ўвасобіліся асабістыя ўяўленні В. Дуніна-Марцінкевіча аб паляпшэнні грамадскага ладу ў дарэформенны перыяд. Важную ролю набывае ў творы вобраз таго ж Навума Прыгаворкі як увасаблення нацыянальнай плыні жыцця, мудрасці і назіральнасці беларускага народа, яго нацыянальнай самаідэнтыфікацыі і ідэнтыфікацыі і ацэнкі прадстаўнікоў іншых народаў. Дзякуючы азначанаму вобразу свет у творах В. Дуніна-Марцінкевіча нацыянальна маркіраваны. Так, у «Ідыліі» адзначаецца пэўны стэрэатып ва ўспрыняцці яўрэяў, якіх, паводле традыцыі, што не мела зняважлівага адцення, называлі «жыдамі». Этнанім «жыды» гучыць з вуснаў Навума Прыгаворкі: «Дружба жыдоўская – усё чартоўскае», «павер жыду на сваю бяду». Безумоўна, такое ўспрыняцце звязана найперш з прагматычна-практычнай, прадпрымальніцкай жылкай прадстаўнікоў гэтага народа, якая ніяк не суадносілася са шчырымі, рахманымі, з шырокай душой і простымі беларусамі.

Найбольш ярка і выразна ўяўленні беларусаў пра саміх сябе і прадстаўнікоў іншых нацый, свет і сусвет выявіліся ў паэзіі Ф. Багушэвіча. Ужо ў прадмове да зборніка «Дудка беларуская» была выкладзена творчая праграма паэта, шчырага абаронцы, адваката ўсяго роднага, мовы, культуры, абгрунтавалася спроба самаідэнтыфікацыі сябе, свайго народа сярод іншых, якія паважліва ставяцца да ўласнага, роднага, нягледзячы на нешматлікасць колькаснага складу. У даступнай для селяніна як для носьбіта тыпова нацыянальных рыс, ахоўніка нацыянальнай ментальнасці форме ён абараняе нацыянальную мову і яе права на годнае існаванне сярод іншых моў, права беларускага народа на адукацыю на нацыянальнай мове і выданне кніг: «*Божа ж мой, Божа! Што ж мы за такія бяздольныя? Якаясь маленькая Булгарыя – са жменя таго народу – якіясьці Харваты, Чэхі, Маларосы і другія набратымцы нашыя і ружны чужы зброд, жыды маюць па-свойму пісанья і друкованья ксёнджачкі і газэты, і набожныя, і смешныя, і слёзныя, і гісторыйкі, і баячкі; і дзеткі іх чытаюць так, як і гавораць, а ў нас як бы захачеў цыдулку ці да бацькі лісток напісаць па-свойму, дык, можа б, і ў сваёй вёсцы людзі казалі, што “ніша па-мужыцку”, і як дурня абсмьялі б!*» [4, с. 16]. Паэзія Ф. Багушэвіча па сутнасці і з'яўляецца спробай разбурэння гэтага стэрэатыпу ў ацэнцы разумовых і інтэлектуальных здольнасцей беларуса, бо, паводле Ф. Багушэвіча, на працы мужыцкай трымаецца ўвесь свет, хоць свет той і не прызнае гэтага і навешвае на мужыка новыя абавязкі

і новую працу. А ён цягне і сам рэфрэнам паўтарае пра сябе: дурны мужык, як варона! Але, паводле паэтычнай логікі Ф. Багушэвіча, менавіта ў гэтых словах і заключаецца пратэст супраць такога ярлыка і такой знявагі ў дачыненні да чалавека, яго працы і яго сутнасці. Неабходна адзначыць, што паняцце «мужык» пакуль у Ф. Багушэвіча нацыянальна не маркіравана. Ён яшчэ не лічыць сябе беларусам у поўнай ступені, але адчувае сваю непадобнасць да іншых, сваю ўласную, «тутэйшую» прыроду. Невыпадкова герою верша «У судзе» гэтая дзяржаўная інстанцыя ўяўляецца вавілонскай вежай, дзе змяшаны ўсе мовы і нацыянальнасці, усе саслоўі і ўзrostы, а праўды няма. Герой Ф. Багушэвіча шукае праўду, якая не мае нацыянальных і сацыяльных абмежаванняў, адну праўду на ўсіх.

Багушэвічаўскі мужык сарамлівы, нясмелы, баіцца спытаць лішняе, памыліцца, губляецца ў горадзе, але ў яго ёсць моцнае пачуццё свайго нацыянальнага і сацыяльнага гонару (верш «Немец»). Вось, як ён характарызуе сябе: *«Наш брат як увойдзе, – сам сябе баіцца: // Ці ісці без шапкі, ці дзе пакланіцца? // Дык надта ж і стыдна, каб не памыліцца: // Пакланіцца немцу ці якому жыду!»* [4, с. 32]. Багушэвічаўскі мужык цудоўна разумее абдзеленасць свайго гістарычнага лёсу і захопніцкія палітыку і тактыку шматлікіх чужынцаў. Таму даволі насцярожана і грэблівая ставіцца да немцаў, яўрэяў і рускіх. Не прымае яўрэяў, немцаў з іх практычнай жылкай і ўменнем зарабіць грошы практычна на ўсім, іх уменнем прытасоўвацца да любых абставінаў і заўсёды заставацца ў выйгрышным становішчы. Не прымае рускіх за іх несур'ёзнае стаўленне да інстытута сям'і, за разбэшчанасць: *«глядзім – і наш рускі кінуць за граніцу: // пакінуў і жонку, адрокся і дзеці»* [4, с. 33]. Але, разам з тым, захапляецца іх уменнем жыць і нажываць багацце: *«Жыд панам зрабіўся, немец яшчэ большы, // А мужык быў голы, цяпер яшчэ гольшы!»* [4, с. 33].

Мужык-беларус Ф. Багушэвіча крытычна мысліць і адзначае рэчаіснасць, таму ўсведамляе, што ўся бяда беларусаў у тым, што яны не гаспадары на сваёй зямлі. А кожны, хто не свой, не разумее законаў нацыянальнага быцця і ніколі яго не палюбіць, не будзе думаць пра тое, як палепшыць яго, а не сваю ўласную кішэню. Пра гэта беларусы павінны думаць самі: *«Так і на гародзе: лебяды, крапіва, – // Толькі вырві рэпу, – дык зарастуць жыта. // Так як чорт насее. Ото ж так і будзе: // Тутэйшы загіне, дык вораг прыбудзе!»* [4, с. 33].

Дарэчы, вобразы прадстаўнікоў яўрэйскай нацыі даволі часта прысутнічаюць на старонках паэзіі Ф. Багушэвіча. Яны трывала і надзейна «аселі» на беларускай зямлі, умацаваліся, іх паважаюць, але не лічаць за сваіх, аб чым сведчаць вершы «Падарожныя жыды», «Жыдок» і інш. Так, байка «Падарожныя жыды» пра мудрасць яўрэяў, якія хутка знайшлі выйсце са складанай сітуацыі, калі два мясцовыя возчыкі не захацелі саступаць адзін аднаму дарогу. Яны хутка памянліся месцамі і кожны паехаў дадому. Ф. Багушэвіч лічыць, што і беларусам варта прыслухацца, прыгледзецца да быцця іншых народаў і навучыцца саступаць і знаходзіць выйсце са складанай сітуацыі: *«Пазналіся жыдкі, пагергаталі // Дык мужыкі і біцца перасталі! // А што, каб так і мы зрабілі, // А можа бы, і нас не білі?»* [4, с. 36]. Прадпрымальніцкая жылка ратуе яўрэя і ў безвыходнай сітуацыі, бо ён ведае, як зарабіць і забяспечыць сваю сям'ю. Так, верш «Жыдок» апавядае пра беднага яўрэя з сям'ёй, які «сеў» пры дарозе, у найбольш людным месцы, шляхам падману («з дзвюма днамі меў паўкватры») разжыўся, стаў панам, якому кланяліся, хоць і не паважалі. Але падтрымліваў усіх, бо ведаў, што такое галечка.

Я. Гарадніцкі падкрэсліваў, што «нацыянальны вобраз свету... з'яўляецца архетыповым увасабленнем самых розных бакоў рэчаіснасці, інварыянтам, які ва ўсіх канкрэтных выпадках уяўляе сабой сумяшчэнне агульнага і асаблівага» [6, с. 57]. Паводле Ф. Багушэвіча, беларусы вымушаны шукаць сваю долю за мяжой, як, напрыклад, герой верша «Гора», які адвёз сваю цяжкую долю ў Амерыку, каб там пазбавіцца ад яе, але нічога не атрымалася; альбо раскідаць сваіх дзяцей па свеце ў пошуках усё той жа долі (верш «Думка»): *«Якось яно будзе, дажывём да дошкі, // Хоць лепей, хоць горай, абы не так трошкі! // Шышачкі раскіне, як параскідала // Маіх шэсць сыночкаў – здаецца, ці мала? // Усе разышліся! – Адзін у наборы, // Адзін пайшоў прочкі, за чорныя моры, // Адзін за Дунаем саўсім асядліўся, // Адзін у Сібіры – за старшынёй набіўся; // Пяты на пісарстве гдзесь у Патарбурку, // Кінулі у хаце вот крывого Юрку!.. // Ну дык рана-позна, тыкі мне здаецца, // Кожны занудзіцца, да дому прыб'ецца... // Паглядзець, як людзі ў будзе сабе радзяць, // Абсядуцца ў дому і лад заправадзяць»* [4, с. 34–35].

Вывады

Адметнасць мастацкай рэканструкцыі нацыянальнай карціны свету ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя канцэптuallyна абумоўлена працэсамі нацыянальнага самасцвярджэння, паступовага фарміравання беларускага этнасу і актуалізацыі самабытнай культуры, літаратуры, апеляцыі да гістарычнага мінулага. У творчасці У. Сыракомлі, В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча

адлюстравяўся складаны і паступовы працэс фарміравання нацыянальнай свядомасці, выяўлены характар этнічнай самаідэнтыфікацыі і міжэтнічнай ідэнтыфікацыі беларускага народа, што грунтуецца на аксіялагічна-анталагічнай формуле “свой – чужы”, сцверджаны адметны тып нацыянальнага мыслення і светаўспрымання.

Даследаванне ажыццяўлялася ў межах гранта БРФФД № Г18-188 на выкананне НДР «Сацыякультурнае ўзаемадзеянне беларускіх і ўкраінскіх земляў у складзе Рэчы Паспалітай: фарміраванне гістарыяграфічнай і літаратурнай традыцыі ў XIX стагоддзі».

СПІС АСНОЎНЫХ КРЫНІЦ

1. Кошман, П. Р. Нацыянальны вобраз свету: тэорыя і практыка выкарыстання паняцця / П. Р. Кошман // Міжнародныя Шамякінскія чытанні “Пісьменнік – Асоба – Час” : матэрыялы IV Міжнар. навук.-практ. канф., Мазыр, 2 кастр. 2015 г. / МДПУ імя І. П. Шамякіна : рэдкал.: А. У. Сузько (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр : УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2015. – С. 34–39.
2. Тычко, Г. К. Беларуская літаратура XIX–XX стагоддзяў: час і асобы : вучэб. дапам. / Г. К. Тычко. – Мінск : Бел. дзярж. ун-т культ. і маст., 2010. – 267 с.
3. Сыракомля, У. Добрыя весці: Паэзія, проза, крытыка / У. Сыракомля ; уклад. і камент. У. Мархеля, К. Цвіркі ; прадм. К. Цвіркі. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 526 с.
4. Багушэвіч, Ф. Вершы, паэма, аповяданні, артыкулы, лісты / Ф. Багушэвіч ; уклад., прадм. Я. Янушкевіча ; камент. У. Содаля. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 309 с.
5. Дунін-Марцінкевіч, В. Творы [Уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча] / В. Дунін-Марцінкевіч. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 527 с.
6. Гарадніцкі, Я. Паэтыка беларускай літаратуры XX стагоддзя: суб’ектыўна-аб’ектыўныя адносіны / Я. Гарадніцкі. – Мінск : Бел. навука, 2010. – 322 с.

Паступіў у рэдакцыю 28.01.2020

E-mail: suzko-1974@tut.by

A. U. Suzko

NATIONAL PICTURE OF THE WORLD IN THE BELARUSIAN LITERARY TRADITION OF THE 19TH CENTURY

The article deals with the peculiarity of the reconstruction of the national picture of the world in the Belarusian literature of the 19th century. The analysis of the specifics of the literary image of interethnic relations is held; the formation of national consciousness is described. A distinctive Belarusian view of the world in the works of such authors as V. Syrokomlya, V. Dunin-Martinkevich, F. Bogushevich and others is done. It is emphasized that the development of an original culture and intuitive feeling of their originality by ethnic Belarusians were treated as the main feature for the 19th century’s literature.

Keywords: the national picture of the world, literary traditions, literary images, ethnos, people, culture, representation, self-affirmation.